

TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİM VE KARŞILIĞI ÖDENMEYEN KADIN EMEĞİ

Fatime GÜNEŞ

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji
Bölümü

I. Giriş

Kadınların toplumsal ezilmişliği ve ikincilliğini ele alan feminist kuramlar kadınların kurtuluş ve özgürleşme projeleri açısından zengin tartışmaları içermektedir. Kadınların ezilmesinin nedenlerinin yoğun olarak tartışıldığı 1960'lı ve 1970'li yıllar, feminist siyasetin önemli ivme kazandığı ve feminist kuramın cinsiyet körü toplumsal teoriye yoğun eleştiriler getirdiği bir dönem olmuştur. Bu yıllarda feminist politikanın en önemli kuramsal araçlarından biri "kadın emeği" merkezli yapılan tartışmalardır. Bu tartışmalar kapitalist toplumsal ilişkilerin temel açıklayıcı kavramlarının toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından yeniden incelenmesine neden olmuştur. Marksist kuramın; üretim, yeniden üretim, kullanım değeri, değişim değeri, yabancılaşma, metalaşan emek, sömürü, yedek işgücü ordusu gibi temel kurucu öğeleri incelenerek, kadınların ezilmişliğinin özgül konumu feminist politika açısından yeniden kavramlaştırılmıştır. Karşılığı ödenmeyen ev emeği, yeniden üretim süreçlerinde kadın emeği, ataerkillik, patriyarkal kapitalizm gibi temel kavramlar feminist kuramın ve feminist siyasetin kurucu unsurları arasında yer almıştır.

Kadınlar, küresel düzeyde yeniden yapılanan kapitalist koşullar altında üretim ve yeniden üretim süreçlerinde emeklerini yoğun bir şekilde kullanmaya devam etmektedir. Diğer bir deyişle, küresel kapitalizm koşullarında sermaye ve patriyarkal ilişkiler kadın emeği üzerindeki baskısını ve tahakkümünü sürdürmektedir. Kadınların özgürleşme projeleri kapsamında feminist öznenin yeniden inşa süreci şüphesiz kadının içinde yer aldığı geniş toplumsal ilişkiler içindeki yerinin tahlilini gerekli kılar. Bu çerçevede toplumsal yeniden üretim kavramı analitik düzeyde kadınların daha geniş toplumsal ilişkiler içindeki ezilmesinin maddi

temelinin tahlili açısından kapsayıcı ve açıklayıcı bir güce sahiptir. Toplumsal yeniden üretim süreçlerinde kullanılan kadın emeğinin incelenmesi, hem değiştirilmesi istenen toplumsal güçlerin ne olduğu konusunda fikir verir hem de feminist politik öznenin (kolektif özneler) yeniden inşasının daha geniş toplumsal ilişkiler içindeki yerinin görülmesini sağlar. Toplumsal yeniden üretim analitik olarak üretim ve yeniden üretim süreçlerinin diyalektik birliğini, üretim ve yeniden üretimin birbirinden kopuk ve ayrı yapılar olmadığını içerir ve kadın emeğinin analizi açısından kapsayıcı bir çerçeve sağlar.

Bu çerçevede bu yazının temel amacı; toplumsal yeniden üretim kavramının küresel kapitalist süreçlerde, hem mikro hem de makro düzeyde; karşılığı ödenmeyen kadın emeğinin analizi açısından kuramsal düzeyde açıklayıcı gücünü değerlendirmektir. Bu değerlendirme şüphesiz kadınların tahakküm altına alınmasını açıklayan ev emeği tartışmalarının eleştirisini de içermektedir. İlk olarak üretim ve yeniden üretim kavramlarının Marksist ve feminist kuram açısından ele alış biçimleri ortaya konmaktadır. İkinci olarak, yeniden üretim alanında yapılan ev emeği tartışmaları özetlenmekte ve bu tartışmaların sınırlılıkları değerlendirilmektedir. Üçüncü olarak, üretim ve yeniden üretim süreçlerinin diyalektik birliğini ifade eden toplumsal yeniden üretim kavramı merkezli kadın emeği analizine yer verilmektedir.

2. Üretim ve Yeniden Üretim

Üretim, yeniden üretim, toplumsal yeniden üretim Marksist kuramın temel açıklayıcı kavramları arasında yer alır. Feministlerin yeniden üretim kavramına yükledikleri anlamların kaynağı bu kurama dayanır. Bu nedenle bu bölümde üretim ve

yeniden üretimin anlamı, unsurları ve içeriği hem Marksist kuramsal çerçeveye hem de feminist kuramların bu alandaki tartışmalarına dayanmaktadır. Engels *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* kitabında şöyle yazar (1):

“Maddeci anlayışa göre, tarihteki egemen faktör, son tahlilde, maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimdir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan, yaşam araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belli tarihsel dönem ve belli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan çalışmanın, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir.”

Bu paragraf üretim ve yeniden üretimin sınıf ve cinsiyet açısından ne anlama geldiğini ortaya koyar. Maddi hayatın üretiminde yani geçimlik ihtiyaçların ve bu ihtiyaçların üretilmesi için gerekli aletlerin üretiminde yer alan emeğin erkek emeği olduğu kabul edilir. Yeniden üretim alanı ise türün üretiminin sağlandığı yer olan ailedir ve burası da kadının yer aldığı ve ezilmişliğinin başladığı yerdir. Engels, kadın ile erkek arasındaki gerçek eşitliğin ev işlerinin toplumsal bir sanayiye dönüştürülmesi sonucunda gerçekleşeceğine inanır (2).

Üretim ve yeniden üretim Marx'a göre (3), bütün olarak bakıldığında kesintisiz ve aralıksız devam eden toplumsal üretimin, üretim tarzının ki bu üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini içerir; her aşaması aynı zamanda bir yeniden üretimdir. Kapitalist üretim sürecinin ayakta kalması üretimin çoğalarak artmasına, üretimin artması da emek ile sermaye arasındaki ilişkinin sürekli bir şekilde yeniden üretilmesine dayanır ki, Marx bunu yeniden üretim olarak ifade eder. Bu temel tanımdan hareketle yeniden üretimin iki önemli maddi unsuru vardır: *Birincisi*, çevreyi de içine alacak şekilde üretim araçlarının bakımı, tamiri, muhafaza edilmesi ve yenilenmesi; *ikincisi*, emek gücünün ertesi gün işe hazır hale gelebilmesi için yenilenmesi ve gelecek kuşakların yeniden üretimi yani soyun yenilenmesi (3).

Sanayi toplumları üretim araçlarının sürekli yenilenmesi veya yeniden-üretilebilir üretim araç-

larına dayanan üretimiyle tarihsel olarak insanlığın ulaştığı önemli bir düzeydir. Bu kuram çerçevesinde, bunların sağlanması girişimcinin/kapitalistin sorumluluğundadır. Üretici güçlerin diğer unsuru emek gücünün ertesi gün işe hazır hale gelmesi için yenilenme sürecini kapsayan yeniden üretim ve insan türün/neslin devamını sağlayan yeniden üretim (biyolojik üretim) sürecinde aile dolayısıyla da kadın emeği özel bir konuma sahiptir. Yeniden üretimin maddi unsurlarının yanı sıra maddi olmayan ancak maddi yaşamın bir parçası haline gelen inançlar, yasalar, semboller, değerler de toplumsal yaşamın yeniden üretilmesinde etkili unsurlardır. Örneğin kadınların aile içinde ev kadınlığı özel statüsü toplumun devamlılığı için elzem olarak düşünülür ki, bu konum manevi olarak inançlar, değerler, semboller ve hatta bazen yasalarca da ideolojik olarak yeniden üretilir ve toplumsal yeniden üretimin ideolojik unsurunu oluşturur. Devlet de üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde etkili olan diğer bir unsurdur. Devlet, üretim ilişkilerinden görece özerk bir yapı olarak üretimin oluşması, üretim ilişkilerinin kurulması, üretim güçlerinin temini gibi ve yenilenmesi gibi süreçlerde doğrudan yer almaz ancak tüm bunların yeniden üretilmesinde yasal, kurumsal ve ideolojik düzenlemelerle önemli bir unsurdur (4).

Marksist kuramda yeniden üretim, “bir üretim tarzının ve o üretim tarzına özgü toplumsal ilişki biçimlerinin varlığını sürekli kılan mekanizmaların bütününü ifade eder” (5). İnsanların dünyaya getirilmesi, bakılıp büyütülmesi ki bütün bunlar içinde bulunulan toplumun üretim tarzının ihtiyaçlarına göre yapılması; ayrıca emek gücünün bakımı ve işe hazır hale getirilmesi aynı şekilde yeniden üretim kavramına yüklenilen anlamlardır. Feministlerin yeniden üretime yükledikleri anlam ise, özel alan/aile/ hane içinde doğurganlık/ akrabalık/ evlilik ilişkilerinin düzenleme biçimleriyle ilişkili olarak kullanılır. Kadınların taze emek gücünün üretilmesi, bakımı, yetiştirilmesi ve hali hazırda olan emek gücünün bakımı için harcadıkları emek yeniden üretim alanında gerçekleştirilir (5). Feministlerin yeniden üretime yükledikleri bu anlamın arka planı 1960'lı yılların sonundaki eviçi emek tartışmalarına, ev emeği tartışmaları da Marksist kurama dayanmaktadır.

3. Yeniden Üretim Unsuru Olarak Ev Emegi

Ev emeği tartışmalarının köklerini Mary Inman'ın *In Woman's Defense* (1940) adlı çalışmasına kadar götürmek mümkündür. Inman'a göre, kadınların sömürsü yasal, kültürel, psikolojik, ekonomik ve politik olmak üzere çok boyutludur ancak kadınların ezilmişliğinin özü ev içinde harcadığı emekle ilişkilidir. Kadınlar her gün alışveriş, yemek, temizlik, bakım gibi bitmek bilmeyen rutin işleri gerçekleştirir. Kadınların gerçekleştirdiği bütün bu ev işleri ve bakım emeği (çocuk, yaşlı, hasta vb.) aslında emek gücünün üretimidir. Bu yönüyle karşılığı ödenmeyen aile emeği bağımsız bir tarz olan üretime dâhil olur ve sermaye için de üretkendir (6).

1969'lu yıllarda ise bu tartışmayı *The Political Economy of Women's Liberation* makalesiyle ilk başlatan Margaret Benston olmuştur. Aslında bütün bu çalışmalar kapitalist toplumda kadınların ezilme nedenlerini açıklama çabaları olarak okunabilir. Benston için bu ezilmenin analiz birimi kadının ev emegidir ve maddi temeli de kapitalizmdir. Ev emeğinin gerçekleştiği birim olan aile ise tüketim değil bir ekonomik/üretim birimidir ancak piyasa ilişkileri içinde ele alındığı biçimiyle bir üretim gerçekleşmez. Kadınlar toplumsal bir grup olarak ev içinde yemek pişirirken, temizlik yaparken, çocuklarına ve kocalarına bakarken belli bir ürün ve hizmet üretirler. Bu hizmet ve ürünler piyasadaki gibi değişim değerine sahip metalar değildir ancak basit bir üretim biçimi içinde, aile üyeleri tarafından tüketilen; kullanım değerine sahiptirler. Kadının ev içindeki konumu aynı zamanda kapitalistler için yedek işgücü ordusu olarak da işlev görür. Kadınların kurtuluşu için ön koşul onların ev işlerinden özgürleşmesidir ki bu özgürleşmenin modern feminist politikada cisimleştiği slogan ise *ev işleri ve çocuk bakımının toplumsallaşmasıdır* (2).

Benston kadının ezilmişliğini yeniden üretim alanı içinde sınırlarken, Peggy Merton ise bir yıl sonra yazdığı *A Woman's Work* adlı makalesinde kadının ev emeği ve kapitalist üretim ilişkileri arasında kurduğu ilişkiyle tartışmaları bir üst noktaya sıçratır. Ailenin esas işlevlerinden biri emek gücünün devamlılığını ve sürekliliğini sağlamaktır. Yani, var olan emek gücünü ayakta tutabilmek,

gelecek kuşakların çoğalmasını sağlamak ve emek gücüne yetenek, bilgi ve değerleri aktarma işleviyile aile (yeniden üretim) ve kapitalist üretim arasındaki ilişkiyi öne çıkarır. Ayrıca, yedek işgücü ordusunun parçası olan kadınlar ücretlerin düşük tutulmasına hizmet eder (2). Bu çalışmalar, "kadının karşılıksız kalan ev emeğini, ekonomik emek gücünün türetilmesindeki çarkı döndüren bir kuvvet olarak yorumlamışlardır ve bu ilişkiyle, kadın sorununu materyalist düzeyde bir teorileşmeye doğru yönlendirmişlerdir" (2).

Dalla Costa ve James 1972'de yazdığı *The Power of Women and the Subversion of the Community* makalede ücretli bir işte çalışsa da çalışmasa da kadınların ev işlerine yönelik bağımlılıklarını analiz eder. Kapitalizmde işçi sınıfının varlığı aileye dayanır. Kadının ev emeği kapitalizmden ayrı, özel, kişisel bir hizmet türü olarak emek gücü denen bir mal üretir ve Marksist anlamda da artı değer yaratır. Kadın emeğinin ürettiği bu mal işçinin iş kapasitesidir yani emek gücünün özüdür. Kadının ev içinde yarattığı değer işçi olan kocasına ödenir ve koca da bu sömürüye aracı olur. Kadın emeği ev içinde üretken bir emek türü olarak "maskeli bir emektir". Feminist politika açısından kadınlar hem ev işlerine hem de ev kadınlığına savaş açmalıdır ve ayrıca yeteri kadar çalıştıkları içinde çalışma yoluyla özgürleşecekleri mitini de ret etmelidirler (2).

Bu tartışmalar, içinde kadın emeğinin artı-değer yaratmadığını ancak yine de değer yasasına tabii olduğunu düşünen yaklaşımlarda bulunmaktadır. Örneğin, Seccombe kadınların ev emeğinin kapitalist üretimin dışında kaldığı için artı-değer üretmediğini ancak emek gücünün değeri üzerinde etkili olduğunu düşünür ve bundan dolayı da kadının ev emeği değerlidir. Yani "ev kadını ücretin satın aldığı geçimlik maddeleri tüketime hazır hale getirmek için harcadığı emekle, kocasının emek gücünün piyasada bulacağı değere bir katkıda bulunur. Dolayısıyla kendi emeği de kocasının emeğinin satılmasıyla değerini bulur" (4). Burada kadın ev emeğinin kocasının emek gücü değeri üzerinde etkili olduğu anlatılmak istenir.

Kadının ev emeğini 'ev içi üretim tarzı' içinde ele alan yaklaşımlarla birlikte ev emeği tartışmaları başka bir noktaya sıçramıştır. Bu yaklaşımın ilk örneği Harrison'un kapitalist toplumda 'yaşamıca

üretim tarzı' olarak ele aldığı 'ev içi üretim tarzı' merkezli yaklaşımdır. Buna göre, kadın, ev işi ücretli emekçinin geçimi için gerekli üretimi yaparak emek gücünün yeniden üretimine katkıda bulunur. Harrison'a göre, ev işinin sermayeye sağladığı katkılar şunlardır: kapitalist, emek gücüne değerinin altında ücret öder, kadınları işgücünün dışında tutar ve erkeğin pazarlık gücü yükselir, bu pazarlık gücünü düşürme potansiyeli taşıyan yedek kadın sanayi ordusu yaratır. Ayrıca evde tam zamanlı çalışan ev kadınları ayrı bir sınıf oluştururlar (7).

Christine Delphy, ev emeği üzerine yapılan tartışmalarda kadın emeğinin sermaye ile kurulan ilişkisine mesafeli ve eleştirel yaklaşımıyla diğerlerinden farklılaşır. Delphy, ünlü *Baş Düşman* başlıklı çalışmasında, ev emeğini 'patriyarkal aile-içi üretim tarzı' altında tartışır ki bu üretim tarzı 'kapitalist üretim tarzından' ayrı kendine özerk bir sistemdir. Tarihsel olarak kadınların aile içinde yaptıkları işlerin ekonomiye çok önemli katkısı olmuştur. Kadınlar, sanayileşmeyle birlikte ücretli iş yaşamına katılsalar dahi karşılığı ödenmeyen ev emeği harcamaya devam ederler. Evlilik sözleşmesi de bu özerk üretim sisteminin devamlılığını sağlar. Patriyarkal aile içi üretim tarzı içinde ayrı bir sınıf olan kadınların diğer sınıfın üyeleri olan erkekler tarafından emekleri kontrol edilir ve sömürülür. Kadınların sömürülmesinin kaynağı ayrı ve özerk bir sistem olan patriyarkadır (7,8).

Sonuç olarak, ev emeği tartışmalarına göre, hane tüketim birimi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir üretim birimidir. Kadınlar bu emek sürecinde ev işlerini ve çocuk bakımını gerçekleştirir. Ev emeği erkeğin emek gücünün yeniden üretimini sağlar. Gelecek kuşakların yetiştirilmesinden sorumludur. Ev emeği hem kullanım hem de değişim değerine sahiptir. Ev emeği erkeğin emek gücünün değerini düşürür. Bu anlamda ev emeği sermayenin değerlenmesine hizmet eder. Ev kadınları ev içindeki emek sürecinin işçileri olarak ayrı bir sınıf oluşturur. Ayrı bir sınıf olarak kadınları hem sermaye hem de patriyarka sömürür.

4. Ev Emeği Tartışmasının Sınırlılıkları

Ev emeği tartışmaları feminist teoriye önemli katkılar sağlamıştır ancak kendi içinde cevaplan-

ması gereken bazı problemleri de içermektedir. Bu problemlerden ilki kadınların ev emeğinin üretken bir emek olup olmadığıdır. İkincisi, ev emeğinin erkeğin emek gücünün değerini belirlediğine yönelik tezlerdir. Üçüncüsü, kadınların özellikle de ev kadınlarının ayrı bir sınıf oluşturmaya yönelik yaklaşımdır. Dördüncüsü ise kadınların ezilmelerinin belirleyici unsuru olarak ev emeğine yapılan aşırı vurgudur.

İlk olarak, ev emeği tartışmalarının aksine, kadınların ev emeği üretim dışında kaldığı ve artı değer üretmediği için *üretken emek* olarak kabul edilmez. Üretken emek piyasada sermaye ile mübadeleye giren, toplumsallaşmış üretimde meta üreten, meta ürettiği için de belli bir değer yaratan yani üretim sürecinde artı-değer yaratan emektir. Ancak kadın evde *tüketilmesi toplumsal bakımdan gerekli* (kocasının üretim sırasında tükettiği emek gücünü tazeleyerek yerine koyma, geleceğin emek güçlerini -çocukları- yetiştirme vb) emeği harcamaktadır. Kocasının metalaşmış emek gücünün değeriyle (ücretiyle) piyasadan aldığı geçimlik maddeleri tüketilebilir hale getirir, temizlik yapar, çamaşır yıkar, alışveriş yapar, yemek pişirir, çocuk, yaşlı hasta bakar. Yani, işçinin (kocasının) bireysel tüketimine hizmet eden, özelleşmiş, sadece kendisi ve ailesi için harcanan, *kullanım değeri* olan somut bir emektir (4).

İkincisi, ev emeğinin işçinin ücretini aşağıya çektiği yönündeki işlevsel yaklaşımın aksine; emek gücünün değeri içinde bulunulan özgül bir dizi tarihsel, toplumsal, kültürel ve politik koşullar altında belirlenir ki sınıf mücadelesi bunun en önemli unsurudur. Emek gücünün değerinin belirlenmesinde işçilerin farklı özelliklerinin de dikkate alındığı bilinmektedir. İşçinin emeğinin nitelikli veya niteliksiz olması, etnik kökeni, ırkı (beyaz, siyah) toplumsal cinsiyeti (kadın / erkek / lezbiyen / gay/trans) göçmen olması gibi birçok sosyolojik konum pazarlık gücünü etkiler. Ayrıca ekonominin genel birikim düzeyi yani kârlılık düzeyi de emek gücünün değerinin belirlenmesinde önemlidir. Belirtilen faktörler dikkate alındığında ev emeğinin emek gücünü belirlemedeki katkısı görece daha azdır (7). Ev işinin kapitalizm açısından 'çok önemli', 'zorunlu', 'çok gerekli' görüldüğü veya kapitalizmin varlığını sürdürebilmek için ev işine 'bağımlı olduğu' türü açıklamalar ev işinin kapita-

lizim açısından işlevsel bir temele oturtulması ve ev işinin ekonomizme dayalı aşırı vurgusu açısından eleştirilmektedir (7).

Üçüncüsü, kadınların ev emekleriyle ve evlilik yoluyla ayrı bir sınıf oluşturdukları ve erkekler (kocaları) tarafından sömürüldüğü tezi; yalnız anneleri, evli olmayanları, üst sınıf ve yoksul ev kadınlarının durumunu, ailesini bırakıp başka şehir ve ülkelere çalışmak için giden göçmen işçi kadınları ve hatta bekâr ve yalnız yaşayan erkeklerin (göçmen işçiler) durumlarını dikkate almamaktadır. Kadınların ayrı bir sınıf oluşturdukları yukarıda da belirtildiği 'ev içi üretim tarzı' tezine dayanılmaktadır. Bu 'ev içi üretim tarzının' ne olduğu ve neye dayandığı meselesi de tartışmalıdır. Kadınların ev içi üretim tarzında ayrı bir sınıf oluşturduklarına yönelik bu kuramsal tartışmaları şimdilik bir kenarda tutup sadece belirtilen toplumsal kesimleri (bekâr, yalnız anneleri, göçmen kadın ve erkek işçileri) nasıl dışarıda bıraktığı incelendiğinde bile kadınların ayrı bir sınıf olduğunu savunan bu yaklaşımın kapsayıcılığının problemleri görülmektedir. Ayrıca üst sınıfta yer alan kadınların ve yoksul evli kadınların maddi yaşam koşulları aynı değildir ve ev emeklerini kullanma biçimi de buna bağlı olarak farklılaşmaktadır. Sonuç olarak, kadınların 'ev içi üretim tarzı' altında, evli olmaları ve patriyarka temelinde ayrı bir sınıf oluşturdukları tezleri kuramsal ve ampirik düzeyde problemlidir.

Dördüncüsü, kadınların toplumsal konumlarının belirlenmesinde ev emeğine yapılan aşırı vurgu ki bu kadınların ezilmesinin diğer boyutlarını analiz dışına itmektir. Kadınlar evin dışında gelir getiren işlerde de çalışmaktadır. Günümüzde kadınların ev içinde gelir dışı/gelir karşılığı işleri birlikte yaptıkları ve ev dışında da gelir getiren işlerde çalıştıkları durumlar yaygınlaşmaktadır. Bu anlamda çalışma zamanı, çalışma mekânı, işin örgütlülük düzeyi, sosyal ve sağlık güvencesi, sosyal hakları açısından bakıldığında yaptıkları işin niteliğine bağlı emek sömürüsü de farklılaşmaktadır. Ayrıca kadınların ezilmesi cinsiyetçi işbölümünü, psikolojik süreçleri, cinsellik, kültür, dil, ideoloji gibi çok boyutlu, karmaşık ilişkileri içermektedir. Ev emeğine yoğunlaşmak kadın emeğini sadece yeniden üretim faaliyetine sıkıştırır. Oysa ki kadın emeğinin bütünsel analizi kadınların ekono-

mi politığıne ilişkin kapsayıcı bir kuramsal çerçeveyi içerir. Toplumsal yeniden üretim kavramı bu kuramsal çerçeve için şimdilik faydalı bir araç olarak durmaktadır. Çünkü ev içindeki ve dışındaki ücretli/ücretsiz veya karşılığı ödenen/ödenmeyen emek kullanma biçimlerini dikkate almaktadır.

5. Toplumsal Yeniden Üretim ve Kadın Emeği

Toplumsal yeniden üretim kapsayıcı bir kavram olarak üretim, dolaşım, bölüşüm, tüketim, emek gücünün yenilenmesi, emek gücünün üretimi (neslin çoğalmasını/türemesini) gibi süreçleri içermektedir. Kavram, özü itibarıyla toplumun, toplumsal üretimin, toplumsal ilişkilerin devamını, sürekliliğini yani yeniden üretilmesini anlatmaktadır. Bir bütün olarak toplumsal yeniden üretim toplumsal ilişkilerin tamamının yeniden üretimini anlatsa da, daha özel olarak yaşamın yenilenmesi ve sürdürülmesini, ilgili alandaki kurumları zorunlu olarak çalışmayı ifade eder. Bu anlamda üç unsuru şunlardır (9): İnsan türünün biyolojik yeniden üretimi, emek gücünün yeniden üretimi ve insanın bakım ve ihtiyaçlarının tedarik edilmesi (Şekil-1). Toplumsal yeniden üretim; analitik olarak üretim ve yeniden üretim süreçlerinin diyalektik birliğini, üretim ve yeniden üretimin birbirinden kopuk ve ayrı yapılar olmadığını içerir ve kadın emeğinin analizi açısından kapsayıcı bir çerçeve sağlar.

Tablo-1: Toplumsal yeniden üretim

Toplumsal yeniden üretim kavramı feminist teori içinde merkezi bir öneme sahiptir. Literatürde de yaygın bir şekilde referans verildiği şekliyle Laslett ve Brenner'in tanımına (10) dayanır:

"Feministler toplumsal yeniden üretimi, yaşamı gündün güne ve nesilden nesile sürdürmeyle doğrudan ilişkili eylem, tutum, davranış, duygu, sorumluluk ve ilişkiler (bütünü) olarak kullanırlar. Kapsadığı diğer konuların yanı sıra, toplumsal yeniden üretim beslenme, giyinme ve barınmanın hemen tüketime nasıl hazır hale getirilmesini, çocukların bakımının ve sosyalleşmesinin hangi yollarla sağlandığı, hasta ve yaşlıların bakımı ve cinselliğin sosyal düzenlemesi konularını içerir. Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimin tarihsel, toplumsal ve biyolojik bakımdan tanımlanmış ve mevcut yaşamı koruyup gelecek nesli üretmek için gerekli bakımı sağlamayı amaçlayan çok çeşitli-zihinsel, fiziksel, duygusal- işleri içeren faaliyetler olarak görülmektedir."

Geleneksel feminist söylem, toplumsal yeniden üretim kavramını kadınların özel alan/ aile/ hane/ yeniden üretim/ ev içindeki konumlarına referans

vererek ve burada harcadıkları emekleri çerçevesinde ele alır. Oysa Cohen'in de belirttiği gibi (11), toplumsal yeniden üretim hanedeki yeniden üretimi de içine alan ancak kapitalist gelişmenin özgül aşamalarına bağlı gerçekleşen sayısız faaliyetleri içerir. İnsanların fiziksel, toplumsal, kültürel ihtiyaçlarının (toplumsal yeniden üretimlerinin sağlanması) doğrudan karşılanmasında kadınların, erkeklerin, piyasanın, devletin, hanenin, topluluğun ve bireyin çok çeşitli faaliyetlerini kapsar (11). Toplumsal yeniden üretim zihinsel, duygusal ve fiziksel bütün emek çeşitlerini içerir ve bu emek hanenin içinde ve dışında, karşılığı ödenen ve ödenmeyen, değişim değeri ve kullanım değerine sahip emek olabilir. Örneğin, evde hazırlanan yemek için harcanan emek, karşılığı ödenmeyen emektir ve karşılığında ücret verilmez ancak aynı yemek lokantada hazırlandığında yemeği yiyen kişi hazırlayan emeğin karşılığı olarak belli bir para öder (12). Evde yemeği hazırlayan emek, somut bir emek türü olarak hane bireylerinin bireysel tüketimlerini karşıladığı için kullanım değerine sahiptir. Aynı yemeği lokantada yiyen kişi bu ürün (meta)

Eugène Delacroix "Halka Yol Gösteren Özgürlük" - 1830

için bir bedel öder ve yemeği hazırlayan emek ise piyasada belli bir mübadele ilişkisine girdiği için emeğinin karşılığında ücret alır. Ancak her iki emek türü bireyin yeniden üretimini sağlamaktadır.

Kapitalist koşullar altında insanların kendilerinin ve hanelerinin yaşamlarını sürdürebilmeleri (ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri) ücrete tabi bir işte çalışmaya ve karşılığı ödenmeyen ev emeğine yani bu iki tür emeğin işbirliğine/birlikteliğine dayanır. Hanelerin yaşamını sürdürmeleri sürecinde de üretim ve tüketim süreçleri birbirine bağlıdır. Toplumsal yeniden üretim, ücretli/ücretsiz emeğin, üretimin/tüketimin birlikteliği içerir ve bu kavramsal çerçevede iki emek türü de tek bir toplumsal ve ekonomik sürecin parçası haline gelir. Emekçi nüfusun yeniden üretimiyle sermayenin birikim süreçleri arasında her zaman bir çatışma vardır ve girişimci kârını çoğaltmak için işgücünden daha fazla artık değer elde etmeye çalışacaktır. İşçi ise yaşam standardını yükseltmek ve ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için daha fazla ücrete ihtiyaç duyacaktır (13). Tam da bu noktada bu çelişkiyi hafifletmeye yönelik iki önemli kurum karşımıza çıkar: devlet ve aile. Devlet; eğitim, sağlık, konut, ulaşım, altyapı hizmetleri, bakım hizmetleri, doğum yardımları/izinleri, iş kanunları, sosyal güvenlik yasaları, işsizlik parası, göç yasaları, gelir desteği/yardımlar gibi koruyucu, önleyici uygulamalarla emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi hafifletme çalışır. Aile ise; yetişkin birey(ler)in ücretli maaşı ve karşılığı ödenmemiş kadın emeği ile varlığını sürdürmeye çalışır. Özellikle kadının ev emeği hanenin yeniden üretim için gerekli işleri yerine getirirken piyasanın koşullarından, haneye giren ücretin niteliğinden/miktarından ve devlet uygulamalarından doğrudan etkilenir. Hanenin yeniden üretimi bağımsız, özerk ve sözü edilen kurumsal yapılardan ayrı olmadığı gibi buralarda yaşanan krizler hanenin yeniden üretimini sekteye uğratabilir. Yeniden üretimin krize girdiği böyle anlarda toplumsal yeniden üretim süreçlerinde etkili olan diğer kurum, yapı ve ilişkiler devreye girer: sivil toplum örgütleri, dini kurumlar, gönüllülüğe dayalı hayırsever kurumlar, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık ilişkileri ve sosyal ağlar gibi. Sonuç olarak; toplumsal yeniden üretimin unsurları (beslenme, giyim, barınma, ısınma, altyapı,

ulaşım, eğitim, sağlık, sosyal yardım, işsizlik güvencesi, vb.) bunların yerine getirilme biçimi ve araçları (kadın/erkek emeği, piyasa, devlet, topluluklar, birey vb.) kapsayıcıdır. Ayrıca toplumsal yeniden üretimin kalitesi, standart unsurları, araçları ve biçimi tarihsel olarak küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde farklılaşabilmektedir. Daha da önemlisi toplumsal yeniden üretim; sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini, eşitsizliklerini ve çatışmalarını içerdiği gibi bu ilişki ve yapıların yeniden üretilmesini sağlar (13).

Özellikle 1980'li yılların yeni liberal süreçlerinde; devlet girişimciliği özelleşmiş, hükümetlerin harcamaları azalmış, daha önce verilen birçok toplumsal hizmet piyasalaşmıştır. Değişen çalışma biçimleri (esnek çalışma), reel ücretlerin azalması, ekonomik krizler hanelerin geçimlerini zorlaştırırken bu süreçten en çok etkilenen kadın emeği¹ toplumsal yeniden üretim sürecinin aktif unsuru haline gelmiştir. Piyasada temel geçimlik mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesi, reel ücretlerin düşmesi, hanede işsizlik; devletin eğitim, sağlık, konut, altyapı, ulaşım, işsizlik yardımları, bakım hizmetleri gibi alanlardaki desteğini azaltması toplumsal yeniden üretimin sorumluluğunu büyük oranda aileye yüklemiştir. Bu anlamda kadınlar küresel kapitalist koşullarda sermayenin değerlendirilmesi adına karşılığı ödenmeyen emeklerini² çift yönlü ve yoğun bir şekilde ev içinde (ev işleri, sınırlı kaynakların tüketilebilir hale getirilmesi, çocuk, hasta yaşlı bakımı, ev eksensiz gelir karşılığı çalışma vb.) ve ev dışında (gelir getiren işlerde düzensiz, geçici, örgütsüz ve güvencesiz çalışma; özellikle ailelerini geride bırakarak göçmen işçi olarak toplumsal cinsiyete dayalı işlerde çalışma; formel/enformel ilişki ağlarını kullanarak haneye kaynak aktarma) kullanmaya devam etmişlerdir.

6. Sonuç

Neden emek? Özel ve ayırıcı bir unsur olarak neden kadın emeği? Emek, daha soyut düzeyde toplumsal üretimin ve tarihsel değişimin temel yaratıcı gücüdür. Emek, tarihsel olarak insanların yaşamak ve var olmak için kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları temel bir güçtür. Bu anlamda, insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalan tarihsel kolektif öznelerdir. İhtiyaçların karşılanması süre-

cinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçların üretilmesinde emek temel bir unsurdur. İnsanlar bir araya gelecek, elbirliğiyle emeklerini kullanarak toplumsal yaşamın maddi üretimini (ihtiyaçlarımızın karşılanması sürecinde ne ürettiğimiz) toplumsal ilişkilerimizi (üretirken nasıl ürettiğimiz) toplumun kendisini (üretimimize bağlı olarak nasıl bir toplum olduğumuz) sürekli olarak yeniden üretirler. Yani yaratıcı güç olan emekle ihtiyacımız olan maddi malların üretimini, bu maddi malları ürettiren toplumsal ilişkilerimizi ve insan soyunun devamını (biyolojik yeniden üretim) yani toplumun kendisini sürekli olarak yeniden üretiriz.

Kadın emeği, tarihsel olarak maddi ve mal hizmetlerin üretilmesinin, insan türünün çoğalması sürecinde biyolojik yeniden üretimin, toplumsal ilişkilerimizin ve toplumun kendisinin yeniden üretimi için temel yaratıcı bir güçtür. Ancak kadınlar toplumsal yaşamda emeklerini yoğun bir şekilde kullanmalarına rağmen emeklerinin karşılığında hak ettikleri değeri alamıyorlar. Bir yandan kadınlar harcadıkları emekleriyle toplumun/yaşamın üretilmesinde temel bir güç olurken diğer yandan ise emek kullanma biçimleri onların ikincil olmalarına, ezilmelerine ve tahakküm altına alınmalarına neden oluyor.

Kapitalist toplumda kadınların ezilmesinin maddi temellerinin analiz edildiği ev emeği tartışmaları, yukarıda belirtilen sınırlılıklarına rağmen; *kadınların ev emeğini görünür kılmış* ve feminist politikaya ivme kazandırmıştır. Toplumsal yeniden üretim kavramıyla ise ev içinde/dışında kullanılan kadın emeği diyalektik bir ilişki içinde konumlanır. Toplumsal yeniden üretim merkezli kadın emeği çözümlenmesi kadınların ezilmesinin bütünselliği ve feminist politikanın kurucu öznelerinin oluşturulması (kolektif özneler) açısından kapsayıcı bir çerçeve sağlamaktadır. Bu bağlamda yapılacak her türlü tartışma/araştırma/inceleme feminizmi kuramsal ve politik düzeyde zenginleştirecektir.

Dipnotlar

1. Yeni liberal süreçlerin kadın emeği üzerine etkileri üzerine bkz. Ecevit, Y. "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler" İçinde: F. Özbay (Der) Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamdaki Değişimler Türkiye Örneği, İstanbul, KSSGM ve İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 1998.

Güneş, F. "Türkiye'de Yeni Liberal Ekonomi Politikaları ve Krizlerin Kadınların Emek Piyasası ve Ev İçinde Emek Kullanma Biçimleri Üzerindeki Etkileri" Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi 2009: 46 (532): 15-28.

2. Yoksulluk koşullarında kadınların emek kullanma biçimlerinin ayrıntılı analizi için bkz. Güneş, F. "Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu" Çalışma ve Toplum 29 (2): 217-248.

Kaynaklar

- Engels F. "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" K. Somer (Çev). Sol Yayınları, Ankara, 1971.
- Vogel L. "Marksist Teoride Kadın" M. Öngören (Çev). Pencere Yayınları, İstanbul, 2003.
- Cameron B. "Social Reproduction and Canadian Federalism" İçinde: K. Bezanson (Der). Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo-Liberalism, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2006.
- Tekeli Ş "Kadınlar ve Siyasal/Toplumsal Hayat" Birikim Yayınları Yeni Araştırmalar Dizisi, İstanbul, 1982.
- Acar-Savran G. "Özsöz" İçinde: G. Acar-Savran ve N. Tura Demiryontan (Der). Kadının Görünmeyen Emeği. Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- Vogel L. "Historical-Critical Dictionary of Marxism" Historical Materialism 2008; 16:237-243.
- Molyneux C. "Ev Emeği Tartışması ve Ötesi" İçinde: G. Acar-Savran ve N. Tura Demiryontan (Der). Kadının Görünmeyen Emeği. Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- Delphy C. "Baş Düşman" İçinde: G. Acar-Savran ve N. Tura Demiryontan (Der). Kadının Görünmeyen Emeği. Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- Bakker I, Gill S. "Ontology, Method and Hypotheses." İçinde: I. Bakker, S. Gill (Der) Power, Production and Social Reproduction. Houndsmills, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003.
- Laslett B, Brenner J. "Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives" Annual Review of Sociology 1989; 14: 381-404.
- Cohen, M.G. "Neo-Liberal Crisis/Social Reproduction/Gender Implication" Pan European Conference Warsaw, 2013 http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/warsaw2013/cohen_Neo-Liberal%20Crisis-Social%20Reproduction-Gender%20Implications.pdf (11/09/2015)
- Glenn EN. "From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor" Signs 1992;18(1):1-43.
- Luxton M. "Feminist Political Economy in Canada and the Politics of Social Reproduction" İçinde: K. Bezanson (Der). Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo-Liberalism, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2006.●